

UYGURLARIN MEZAR KÜLTÜRÜ ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA*

A Study on the Cemetery Tradition Among Uighur Turks

Etude de la culture du tombeau chez les Ouïgours

Doç. Dr. Rahile DAVUT

Aktaran: Doç. Dr. Alimcan İNAYET**

ÖZET

Mezara tapma Uygurlar arasında çok önemli bir inançtır, aynı zamanda çeşitli folklor unsurlarını içeren dini kültür hadisesidir. Uygurlar çeşitli hastalıklardan ve doğa felaketlerinden korunmak, hastalıklarına şifa dilemek, günahlarından arınmak amacıyla, gençler ise kısmetlerinin açılması umuduyla mezarlara gidip ibadet etmektedirler. Onun için bu olgunun kaynağını ve onun gelişim sürecini araştırmak çok önemlidir. Bu makalede Uygurlar arasındaki mezar tapmanın sebepleri, tarihi gelişimi ve çeşitleri araştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: mezar, evliya, İslam, Budizm, Uygur

ABSTRACT

To worship the grave is a very important belief among Uighur people. It is also a religious cultural happening which contains different folkloric elements. Uighur people believe that the graves can protect them from different diseases and natural disasters and cleanses their souls. Also, young people believe that the graves may help them to get married. So it is very important to research on the origin of to worship grave and its developing process. In this article, it is going to be researched on the causes and historical process and types of to worship the grave among Uighur people.

Key words: grave, saint, İslam, Buddhism, Uighur

Mezara tapma Uygurların oldukça önemli bir bölümünde yaygın olan bir inanç faaliyetidir. Aynı zamanda çeşitli kültür tabakalarını ihtiva eden olağanüstü bir dini kültür hadisesidir. O kendi dar anlamıyla sadece bir dini faaliyet değil, muhtelif tabakaları olan Uygur kültürü ve folklorundaki din, örf adet, edebiyat, sanat, felsefe ve toplumsal düzen gibi bir çok alanla ilgili inanç faaliyetidir. Uygurlardaki mezar kültürünün ortaya çıkışını, gelişim ve değişim özelliklerini, ihtiva ettiği değişik folklor unsurlarını kültür bilimi açısından açıklığa kavuşturmak bizi çok kaynaklı Uygur kültürü ve onun gelişimi üzerinde tekrar düşünmeye sevk etmektedir.

Mezar Arapça bir sözcük olup “ziyaret”, “ziyaret etmek” anlamına gelir. Uygurca’da ise bu sözcük “zeretgarlık”(mezarlık), “kabristanlık”(mezarlık), “toprak beşi”(mezar) gibi eş anlamlarından farklı olarak İslam diniyle ilgili büyük kişilerin türbelerini gösterir. Ama bazı bölgelerde herhangi bir mezarı ifade etmek için de kullanılabilir.

Mezara tapma Uygurlar arasında oldukça yaygındır. Özellikle güney ve kuzey Şincang (Doğu Türkistan)daki köylerde mezara tapma bir kısım Uygurların inanç yaşamının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kişiler mezarların kendilerini korumalarını, zorluklarını kolaylaştırmalarını, hayatta işledikleri günahlarını bağışlamalarını

* Bu yazı Doç.Dr.Rahile Davut’un 2001 yılında Urumçi’de Şincang(Doğu Türkistan) Üniversitesi Yayınevi tarafından yayımlanan “Uygurların Mezar Kültürü Üzerinde Bir Araştırma”(Wei wu er Maza Wenua Yanjiu) adlı Çince kitabından alınmıştır.

** Ege Üniv. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğr. Üyesi

umut etmişlerdir. Hastalar hastalıklarına şifa, genç kız ve delikanlılar kısmet, yoksullar bereket dilemek için mezarlara tapmışlar ve çeşitli ayinler düzenlemişlerdir. Mezarlar dertlilerin dertlerini anlattıkları, hayatta felakete maruz kalanların teselli buldukları, hastaların şifa buldukları, doğal felaketlerin önledikleri, ruhların temizlendikleri, ayrıca insanların eğlendikleri yerlere dönüştürülmüşlerdir. Dolayısıyla insanlar kavurucu sıcak, dondurucu soğuklarda uzun ve tehlikeli yollara bakmadan mezar yerlerinin yolunu tutmuşlardır. Hatta bazı kişiler bazı ünlü mezarları Mekke ile eşit görmüşlerdir.

Uygur mezarlarını mezarda yatan kişinin kimliği, cinsiyeti ve mezarın özelliğine göre aşağıdaki gibi iki gruba ayırmak mümkündür:

A.İslam Dini İle İlgili Mezarlar

1.İslam Dininin Şincang(Doğu Türkistan)da Yayılması İçin Katkıda Bulunan Hükümdarların Mezarları

Bu gruptaki mezarlardan en çok bilinenleri İslam dinini ilk kabul eden Karahanlılar hükümdarı "Sultan Satuk Buğrahan Maziri"(Sultan Satuk Buğrahan Mezarı), İslam dininin Uygurlar arasında yayılmasına katkıda bulunan Karahanlılar hükümdarı "Kadirhan Maziri" (Kadirhan Mezarı), Moğollar arasında İslam dinini ilk kabul eden Çağatay Hanlığı'nın hükümdarı "Tuğluk Tömürhan Maziri"(Tuğluk Tömürhan Mezarı)dır.

2. İslam Şehitlerinin Mezarları

Karahanlılar İslam dinini kabul ettikten sonra, etrafındaki müslüman olmayan bölgeleri güç kullanarak İslamlaştırma yoluna gitmişlerdir. Karahanlılar ile Buda dinindeki Hoten, Turfan gibi bölgelerdeki Budist Uygurları arasında uzun süren savaşlar yaşanmıştır. Sonuçta Karahanlılar galip gelmiş olsa da, savaşta binlerce müslüman askeri şehit olmuştur. Savaş alanları bu müslüman askerlerinin mezarları hâline gelmiştir. Şehit mezarları Uygur mezarları içerisinde sayıca çok hem etkisi de büyük-

tür. En çok bilinenlerinden Kaşgar Yenişehir(Yenişehir)deki "Ordam Maziri"(Ordam Mezarı), Yenihisar(Yenisar)daki "Çöce Paşşim Maziri"(Çöce Paşşim Mezarı), "Tiviz Mazar"(Tiviz Mazar), "Hazreti Beg Maziri"(Hazreti Beg Mezarı), Aksudaki Kırmış Atam Maziri"(Kırmış Atam Mezarı", Poskamdaki "Şeyidan Mazar"(Şeyidan Mezarı), Kargalıktaki "Zom Mezarı", Yenihisar(Yenisar)daki "Çöce Paşşim Maziri"(Çöce Paşşim Mezarı), "Tiviz Mazar"(Tiviz Mazar), "Hazreti Beg Maziri"(Hazreti Beg Mezarı), Aksudaki Kırmış Atam Maz3. Uygurlar Arasında İslam Dinini Yayanların Mezarları

Bu türdeki mezarların yayılma alanı geniş olup, çoğu mezar sahiplerinin hayat faaliyetleri belli değildir. Sadece yerliler arasında onlar hakkında çeşitli rivayetler vardır. Bu tür mezarlar Aksu, Turfan ve Kumul gibi bölgelerde çoktur. Mesela, Kaşgardaki "İmam Rebbane Maziri"(İmam Rebbane Mezarı), Aksudaki "Ayköl Mevlanem Maziri"(Ayköl Mevlanem Mezarı), Korladaki "Rabbin Ata Maziri"(Rabbin Ata Mezarı), Turfandaki "Murtuk Gocam Maziri"(Murtuk Hocam Mezarı), "Hızır Gocam Maziri"(Hızır Hocam Mezarı), Kumuldaki "Keys Gocam Maziri"(Keys Hocam Mezarı), Kulcadaki "Sultan Uveyis Maziri"(Sultan Uveyis Mezarı) gibi mezarlar vardır.

4. Şincang(Doğu Türkistan)daki Ünlü Hoca ve Sofilerin Mezarları.

14.yüzyıldan itibaren kendilerinin Peygamber soyundan geldiklerini iddia eden hocalar Şincang(Doğu Türkistan)a girmeye başlamışlardır. Onların büyük bir kısmı İslam sofizminin Orta Asyadaki yerli kolu olan İşançılık mezhebinin ünlü dinî önderleri idi. Hocalar Şincang(Doğu Türkistan)da dinî iktidarı ellerine geçirmekle kalmayıp, siyasi iktidara da müdahale ederek, bir ara kişilerin tapma objesine dönüşmüşlerdir. İnsanlar hayattaki hocalara tapmakla kalmayıp, hatta onlar öldükten sonra da mezarlarına tapmışlardır. Hükümdarlar da kendi nüfuzunu arttırmak, iktidarını sağlamlaştırmak için ünlü

hoca ve işanları üstad tutmuşlardır. Genellikle 16.yüzyılın başlarında, yani Yeken(Yarkent) Saidiye Hanlığı'nın ilk yıllarından 19.yüzyılın sonlarında Yakup Bey İktidarı yıkılıncaya kadar olan 300 yıl Uygurlar arasında mezara tapma hadisesinin zirveye ulaştığı dönem sayılır. Hatta bu dönemlerde halkın mezarlara tapma psikolojisini istismar ederek eşekleri gömüp sahte mezar yapan ve kendisi şeyh olup halkı kandıran kişiler de olmuştur. Bu dönemlerde meydana gelen ünlü mezarlardan Apak Hoca Mezarı, Hoca Muhemmet Şerif Mezarı, Erişidin Hoca Mezarı vs.ler vardır.

5. İslam Şii Mezhebinin Ünlü İmam ve Evliyalarının Mezarları

Bu tür mezarların sahipleri İslam dini tarihinde ortaya çıkan evliyalar ve onların evlatları, ayrıca İslam dini Şii mezhebinin ünlü imamlardır. Yerliler arasında anlatılan rivayetlerde onlar İslam şehitleri olarak görülmektedir. Onların faaliyetleri belirli tarihi olaylarla ilgili olarak anlatılır. Gerçekte ise bu kişiler Şincang(Doğu Türkistan)a ayak basmış kişiler değildir. Bu çeşit mezarlar içerisinde en çok bilinenlerinden Hotendeki İmam Cefiri(Caferi) Sadik, İmam Cefiri(Caferi) Teyran, İmam Gezzali(Gazali), İmam Mehdi Ahirzaman, İmam Musa Kazim, Dört İmam Mezarı gibi İslam Şii mezhebindeki 12 imam ile ilgili mezarlar, ayrıca "Ücme Mazar"(Dut Mazarı), Yeken(Yarkent)deki "Çilten Mazar"(Çilten Mezarı) gibi mezarlar bulunmaktadır.

B. İslam Dini İle İlgisi Olmayan Mezarlar

Bu gruptaki mezarların bir kısmının İslam dini ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu tür mezarların sahiplerinin çoğu tarihimizde ortaya çıkan maddi ve manevi kültürümüzün yaratıcılarıdır. Bir kısmı ise başlangıçta İslam dini ile ilgisi olmasa da, sonraki gelişim sürecinde rivayet aracılığıyla İslam dinine yakıştırılmıştır.

1. Ünlü Uygur Âlimlerinin Mezarları

Bunlar, Uygurlar İslam dinini kabul ettikten sonra ortaya çıkan ünlü Uygur

âlimleri ve şairlerinin mezarlarıdır. Mesela, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacib, Amannisahan, Aksudaki Hacı Harabati, Hotendeki Elami Elaviddin Muhemmet Hoteni, Üçturfandaki İmam Şakir, Kulcadaki Yusuf Sekkaki gibi kişilere ait mezarlar.

2. Ünlü Kahramanların Mezarları

Uygurlar İslam dinini kabul etmeden önce, Şincang(Doğu Türkistan) dahil geniş Orta Asya coğrafyasında kahramanlığa tapma bir çeşit gelenek hâline gelmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerde bir kısım ünlü kahramanların mezarları ortaya çıkmıştır. Bu mezar sahipleri sonra İslami rivayet ve kıssalar aracılığıyla İslamlaştırılarak İslam kahramanlarına dönüştürülmüştür. En çok bilinenlerinden Hoten Lop ilçesindeki "Siyavuş Mezarı" bulunmaktadır. Siyavuş İslam dini ortaya çıkmadan önce Orta Asyada tanınmış ünlü kahraman olup, İran hükümdarı Keykavus'un oğludur.

3. Belirli Meslek Ustalarının Mezarları

Bu çeşit mezarların adları mezar sahiplerinin hayattayken uğraştıkları meslek veya belirli yöndeki yetenekleri ve özelliklerine göre verilmiştir. Mesela, Turfan ve Kaşgar bölgelerindeki sedef hastalığını tedavi ettiğine inanılan "Sögel Gocam Maziri(Sedef Hocam Mezarı), Turfandaki Çiş Ağrıki Gocam Maziri(Diş Ağrısı Hocam Mezarı), kadınlardaki göğüs hastalıklarını tedavi ettiğine inanılan Toksundaki "Kızıl Emçek Gocam Maziri"(Kızıl Meme Hocam Mezarı), Kuçadaki "Çiçek Anam Maziri"(Çiçek Anam Mezarı), Kuçadaki Tömürçi Demirci(Tömürçi) ustalarının piri olduğuna inanılan "Kılıç Atam Maziri"(Kılıç Atam Mezarı), Hoten, Aksu gibi bölgelerdeki sanatçıların piri olduklarına inanılan "Kemburulla Maziri"(Kemburulla Mezarı), Turpandaki deri ustalarının piri olduğuna inanılan "Könçi Gocam Maziri"(Derici Hocam Mezarı), Turfandaki hayvanlardan sorumlu olduğuna inanılan "Koyçi Atam Maziri"(Koyuncu Atam Mezarı) gibi mezarlar var. Bunlar gerçekten eskiden belirli meslek veya alanın pirlere olup, İslam dininden önce Uygurların inanç yaşamında mevcuttu.

4. Kadınlarla İlgili Olan Mezarlar

Uygurlar arasında yine kadınların adlarıyla isimlendirilmiş veya kadınlarla ilgili olan bir kısım mezarlar vardır. Bu mezarlar kızların kadınların evlenme veya çocuk sahibi olma dileklerini, dertlerini ve arzularını ifade ettikleri yerler hâline gelmişlerdir. Bu çeşit mezarların sahiplerinin bir kısmı tarihte yaşamış gerçek şahıslardır. Mesela, Karahanlılar soyuna mensup "Büvi Meryem Hanım", "Nur Elanurhan Hanım", Kaşgarlı Mahmut'un annesi "Büvi Rabia Hanım", Üçturfandaki "Yette Kızlarım"(Yedi Kızlarım) vs.ler. Diğer bir kısım mezar sahiplerinin belirli adları olmayıp, çoğu uydurma şahıslardır. Bu çeşit mezarlardan Yeken(Yarkent)deki Süt Paşım, Bögürdeki "Kara Çaç Anam"(Kara Saçlı Anam), Turfandaki "Yette Kızlarım"(Yedi Kızlarım), "Anican", "Hanım Cay" mezarları vardır.

5. Buda Dininin Kutsal Yerlerinden Dönüştürülen Mezarlar

Şincang(Doğu Türkistan)daki mezarların dağılım durumundan bakıldığında, eski Buda dininin geliştiği bölgelerde, özellikle eski Buda dini harabelerinin civarlarında mezarlar daha fazladır. Bir kısım mezarların yerleri aslında Buda dininin kutsal yerleri olup, sonrada İslam dininin kutsal yerleri olarak değiştirilmiştir. Hotendeki "Kohmarım" bunun tipik misalidir. Bu yer başlangıçta yerlilerin su ilahına tapma yeri idi. Sonra Budizm döneminde burası Buda rivayetleri aracılığıyla Budistleştirilmiştir. İslam dini kabul edildikten sonra ise, İslam dinine ait ibadet yerine dönüştürülmüştür. Ama onun su ile ilgili olan özelliği değişmeden yakın çağlara kadar devam edip gelmiştir. Bunun dışında Turfandaki "Tuyuk Gocam Maziri(Tuyuk Hocam Mezarı)nın yeri de aslında Buda dininin önemli ibadet yeri idi.

6. Hayvan ve Bitki Adlarıyla Anılan Mezarlar

Bu çeşit mezarların sahiplerinin bir kısmı gerçi onlarla ilgili rivayetlerde belirli adları olsa da, onların mezarları hayvan,

bitki ya da başka tabiat varlıklarının adları ile isimlendirilmiştir. Mesela, Hoten'in Lop ilçesindeki "Ücme Mazar"(Dut Mezarı), Guma ilçesindeki "Gaz Gocam"(Kaz Hocam), Çira ilçesindeki "Laçın Gocam"(Laçın Hocam), Yenısardaki "Goca Pahlanhan"(Hoca Pahlanhan), Turfandaki "Tuz Gocam"(Tuz Hocam), "Koyçi Gocam"(Koyuncu Hocam), Piçandaki "Ak Terek Gocam"(Ak Kavak Hocam), Yeken(Yarkent)deki "Horaz Gocam"(Horoz Hocam) gibi mezarlar vardır. Bu mezarlarla ilgili rivayetlerin bir kısmında, mezar sahiplerinin söz konusu hayvan ve bitkilerin yardımına eriştikleri anlatılmıştır. Bu çeşit mezarların ortaya çıkışı Uygurları şaman inancı ile ilgili olup, bunlar sonradan rivayet aracılığıyla İslamlaştırılmıştır.

Genellike mezardan bahsedilirken, çoğu eserlerde bunlar İslam dini ile ilgili gösterilir. Yukarıdaki mezar çeşitlerinden bu tür görüşün yüzeysel olduğu anlaşılmaktadır. Uygur mezarları içerisinde Uygur tarihinde büyük etkisi olan Karahanlılar'ın hükümdar soyuna mensup şahısların, ünlü hocaların, büyük şeyhlerin ve İslam şehitlerinin mezarlarının yanı sıra, İslam dini ile alakası olmayan pek çok mezar bulunmaktadır. Bunların içerisinde yine pek çok uydurma mezar vardır. Bu çeşit mezarlar İslami rivayetler aracılığıyla İslam dini ile ilgili gösterildiklerinden İslam dini muhitinde varlığını koruyabilmişlerdir. Bu mezarların yapısı basit, alanı küçük olsa da, kişilerin inanç yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. Bu, Uygur mezarları üzerindeki araştırmalarda dikkate şayan bir durumdur.

Mezar kültürü üzerindeki araştırmalardan Uygurların mezar ibadetinin gerçekte Uygurların eski inançları ile İslam inancının birbiriyle yoğurulması sonucunda ortaya çıktığını anlamak zor değildir. Mezar faaliyetleri, belirli açıdan bakıldığında, insanların manevi ihtiyaçlarını tatmin etmeyi amaçlayan bir çeşit dinî ibadet faaliyetleridir.